

УДК 346.2

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЛІКВІДАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ЗА ГОСПОДАРСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

А. В. Кравченко,
адвокат

І. І. Зеленкова,
*помічник адвоката,
магістрант юридичного
факультету Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка*

В статті розглянуто ряд найважливіших проблем, які виникають при проведенні процедури ліквідації підприємств, визначено поняття ліквідації в доктринальному та законодавчому розумінні, наведено порядок ліквідації підприємств за етапами із висвітленням найпроблемніших питань та шляхів їх вирішення з посиланням на чинні нормативно-правові акти.

Ключові слова: ліквідація, ліквідаційна процедура, порядок ліквідації

Підприємства створюються, функціонують і ліквідуються. Це – нормальний і закономірний процес ринкової економіки з її непрогнозованістю і певною імпульсивністю. Замість ліквідованих підприємств з'являються нові, які здатні більш ефективно вести справи і отримувати сталі прибутки. Старі ж припиняють своє існування або передають свої права й обов'язки в порядку правонаступництва. Ліквідація підприємства може бути наслідком не лише господарських прорахунків, а й рішення власника провести ліквідацію підприємства задля впорядкування структури підприємств одного власника (холдингу) або оптимізації оподаткування тощо. При цьому більшість проблем, які виникають при ліквідації, пов'язані не з самою процедурою ліквідації, а з необхідністю впорядкування документації підприємства до початку ліквідації.

Ця тема є дуже цікавою з точки зору накопичення певного правозастосовного матеріалу, а також з огляду на складність питання ліквідації юридичної особи, яка потребує глибоких юридичних знань, а також є досить актуальною в наш час, оскільки закриття підприємств останнім часом відчутно погіршує економічний клімат нашої країни.

Чинне законодавство України, як і закони минулих років, не закріплює нормативної дефініції терміна «ліквідація», визначаючи лише окремі сутнісні ознаки інституту ліквідації. Тому сучасна правова наука, ґрунтуючись на тих принципах, які вже закладені в основних актах цивільного та господарського права, робить спроби не лише сформулювати вичерпне визначення ліквідації, яке відбивало б усі специфічні ознаки цього явища, а й виробити єдиний підхід до сутності таких ознак.

Протягом останніх років у юридичній літературі інститут ліквідації розглядається не лише в контексті вирішення проблеми застосування чинних норм права, що регулюють процедуру ліквідації юридичних осіб, ай як предмет ґрунтовних теоретичних досліджень. Вагомий внесок в розробку теоретичних положень щодо ліквідації юридичних осіб зробили такі вчені-правники, як Т. Д. Аіткулов, М. І. Брагінський, О. М. Вінник, В. К. Джуль, А. В. Коровайко, В. В. Мамотов, С. В. Мартишкін, О. А. Наумов, М. В. Телюкіна, В. С. Щербина та багато інших.

На законодавчому рівні порядок ліквідації юридичної особи встановлено Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та іншими нормативно-правовими актами. При цьому особливі підстави і форми припинення діяльності окремих видів підприємств встановлено також законами щодо цих підприємств, зокрема законами «Про акціонерні товариства», «Про господарські товариства».

М. В. Телюкіна, розглядаючи проблеми припинення діяльності юридичної особи, пропонує розрізняти залежно від наявності правонаступництва реорганізацію та ліквідацію. Ліквідація, на відміну від інших форм реорганізації, не супроводжується загальним правонаступ-

ництвом [1, 33]. Аналогічну позицію поділяє М. І. Брагінський, який зазначає, що ліквідація означає припинення юридичної особи, проте не означає переказ прав та обов'язків [2]. Інші автори доповнюють традиційне розуміння ліквідації як припинення комерційної організації двома елементами: спрямованістю на досягнення певної цілі та зміною власників майнового комплексу [3, 19]. Сприйняття ліквідації виключно через призму питання про існування юридичної особи видається однобічним, таким, що не відбиває всієї суті цього складного та багатогранного правового явища. На цьому будують своє розуміння ліквідації С. В. Мартишкін, Т. Д. Айткулов.

А. В. Коровайко акцентує увагу на економічній сутності ліквідації, яка є процедурою, що опосередковує економічні процеси, мобілізує та консолидує майно (бізнес) учасників процедури на основі суб'єктивних інтересів кредиторів [4, 11]. Схожою на наведену є точка зору, в якій ліквідацію підприємства вважають тотожною ліквідації його майна.

Отже, незважаючи на відсутність законодавчого закріплення поняття «ліквідація», що, до речі, є значним недоліком, можемо із загальних ознак цього поняття, розроблених на доктринальному рівні, дати таке визначення: **ліквідація** – це одна із форм припинення юридичної особи. Ліквідація юридичних осіб здійснюється без переходу прав і обов'язків підприємства, що ліквідується, до інших осіб, тобто без правонаступництва. При ліквідації підприємства його права й обов'язки припиняються.

Ст. 104 ЦК України та ст. 59 ГК встановлюють два способи припинення юридичних осіб: в порядку правонаступництва (реорганізація в декількох видах) та в порядку ліквідації [5, 6]. Ліквідація є остаточним припиненням існування юридичної особи. У зміст поняття «припинення» включають юридичні підстави припинення та активні процесуально-правові дії стосовно суб'єкта права, що припиняє свою діяльність. Саме тому, як вважає В. С. Щербина, коректно казати про припинення суб'єкта господарювання, а не про припинення діяльності такого суб'єкта, оскільки якщо суб'єкт тільки припиняє свою діяльність, він одак залишається суб'єктом права. Водночас припинення суб'єкта автоматично призводить до припинення його діяльності [7, 111; 7, 113].

На законодавчому рівні закріплено, що юридична особа ліквідується:

– за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими

документами;

– за рішенням суду, наприклад, у таких випадках: несвоєчасного повідомлення суб'єктом господарювання органів реєстрації про зміни своєї назви, організаційно-правової форми, форми власності тощо; неподання суб'єктом господарювання протягом одного року до Державної податкової служби податкових декларацій.

В другому випадку право на звернення до суду з позовом мають: органи державної реєстрації та органи державної податкової служби.

Отже, юридична особа може бути ліквідованою як у добровільному, так і примусовому порядку. Що стосується *підстав для ліквідації юридичної особи*, то такими можуть бути, зокрема: закінчення строку, на який було створено юридичну особу, або після досягнення мети, поставленої при її створенні; у зв'язку з визнанням судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; інші підстави, передбачені законодавчими актами України. Проте завжди необхідно пам'ятати, що ліквідація повинна забезпечувати захист інтересів як кредиторів, так і учасників юридичної особи.

Розглянемо детальніше саму процедуру ліквідації та зробимо наголос на найважливіших проблемах, які виникають в ході її проведення.

Процес ліквідації підприємства відповідно до українського законодавства являє собою ряд послідовних дій: прийняття рішення про ліквідацію; призначення ліквідаційної комісії; встановлення порядку і строків проведення ліквідації, а також строку для заявлення претензій кредиторів, який не може бути меншим ніж два місяці з моменту оголошення про ліквідацію; проведення власне ліквідаційної процедури; розподіл залишків майна серед засновників підприємства; закриття рахунків у банках та зняття з обліку в державних органах; скасування державної реєстрації підприємства органом державної реєстрації; виключення підприємства з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України.

Отже, після прийняття відповідними органами (власник, уповноважений орган або суд) рішення про ліквідацію, що є правовою підставою ліквідації, для позбавлення статусу юридичної особи необхідно здійснити такі заходи, які є **етапами ліквідаційного процесу**.

1. Створення органом (особою), який прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи, *ліквідаційної комісії*. Причому за рішенням органу у ролі

ліквідаційної комісії може виступати орган управління юридичної особи. Слід зазначити, що новим для законодавства є обов'язок погоджувати з органом державної реєстрації призначення комісії з ліквідації юридичної особи (ліквідаційної комісії, ліквідатора тощо). Проте нормативними документами склад ліквідаційної комісії у разі добровільної ліквідації юридичної особи не регламентовано. З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять усі повноваження щодо управління справами юридичної особи, крім тих, які залишаються, згідно з законодавством України, за учасниками, наприклад, затвердження ліквідаційного балансу. Слід зауважити, що ліквідаційна комісія не має статусу юридичної особи, а підприємство, що ліквідується, в період її роботи статусу юридичної особи не втрачає. Отже, дієздатність юридичної особи здійснюється через ліквідаційну комісію. Дії комісії розглядаються як дії самої юридичної особи. Комісія здійснює дії, у тому числі виступає в суді від імені юридичної особи і набуває безпосередньо для неї права і обов'язки.

2. Встановлення *порядку і строків* ліквідації юридичної особи. Їх встановлює орган, що прийняв рішення про ліквідацію (власник, уповноважений орган або суд). Встановлюється також строк для задоволення претензій кредиторів, але він за законом не може бути меншим двох місяців з моменту оголошення про ліквідацію. Слід також зазначити, що порядок ліквідації має бути передбачений установчими документами юридичної особи.

3. Виконання ліквідаційною комісією своїх обов'язків: повідомлення про ліквідацію юридичної особи в пресі (за місцезнаходженням), про порядок і строки ліквідації; вжиття необхідних заходів для стягнення дебіторської заборгованості, виявлення кредиторів та претензій останніх. У разі якщо кредитори відомі, то ліквідаційна комісія повідомляє їх про ліквідацію письмово.

Робота ліквідаційної комісії починається з опублікування оголошення про ліквідацію юридичної особи, в якому зазначаються порядок і строки заявлення кредитором претензій. Слід зазначити, що з набранням чинності Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (1 липня 2004 р.) оголошення про ліквідацію юридичної особи має бути розміщено у спеціальному друкованому засобі масової інформації спеціально уповноваженого органу з питань державної реєстрації – ст. 22 Закону [8].

Строк, протягом якого має бути розміщено

оголошення про ліквідацію юридичної особи в офіційному засобі масової інформації, встановлено тільки для господарських товариств. Зокрема, ст. 20 Закону України «Про господарські товариства» встановлено, що інформація про ліквідацію товариства має бути опублікована ліквідаційною комісією у триденний строк з моменту її призначення.

4. Здійснення ліквідаційною комісією згідно з встановленим законодавством порядком інвентаризації і оцінки майна юридичної особи, розрахунків з кредиторами і членами трудового колективу, складання ліквідаційного балансу і подання його органу, який призначив ліквідаційну комісію, або власнику.

5. Ліквідаційна комісія після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, який містить відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог, а також про результати їх розгляду. Проміжний ліквідаційний баланс затверджується учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи. Майнові претензії кредиторів юридичної особи, що ліквідується, задовольняються з її майна. Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор не звертався до суду з позовом, а також вимоги, у задоволенні яких за рішенням суду кредитором відмовлено, вважаються погашеними.

6. Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія складає ліквідаційний баланс, що затверджується учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи, а майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається її учасникам, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом. Слід звернути увагу на те, що Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» вимагає нотаріального посвідчення підписів членів ліквідаційної комісії на ліквідаційному балансі юридичної особи (ст. 36 Закону).

7. Внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців про державну реєстрацію припинення юридичної особи є останнім етапом ліквідаційного процесу.

Після здійснення всіх заходів ліквідаційного процесу підприємство позбавляється статусу юридичної особи.

Оскільки українське законодавство не закріп-

лює за ліквідаційною комісією статусу юридичної особи, оскаржити рішення ліквідаційної комісії формально неможливо. Цю правову прогалину заповнило роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» від 12 вересня 1996 р. № 02–5/334. Згідно з положеннями цього документа, якщо кредитор вважає, що ліквідаційна комісія необґрунтовано відхилила його вимогу до підприємства, що ліквідується, то він має право до моменту виключення останнього з Державного реєстру України звернутися до нього з позовом.

Необхідно звернути увагу, що деякі нормативно-правові акти не достатньо чітко й повно унормовують порядок ліквідації юридичної особи, тому доцільним було б на практиці регламентувати таку процедуру в установчих документах підприємства. До того ж Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII містить чітку вимогу до змісту установчих документів господарського товариства, які обов'язково мають визначати порядок ліквідації та реорганізації товариства. Відомо, що статuti підприємств, діяльність яких щонайменше, має сумнівний характер, в більшості випадків лише в загальних рисах характеризують порядок здійснення процедури ліквідації і відсилають до «чинного законодавства», тому на практиці керівникам доцільно було б кожного разу перевіряти положення установчих документів своїх контрагентів щодо ліквідації. Ступінь чіткості й послідовності викладу відповідних положень може свідчити про надійність контрагента або, навпаки, – про небезпечність.

Досить поширеною на практиці та проблемною є ситуація, коли рішення про примусову ліквідацію підприємства приймає господарський суд. Власник підприємства зазвичай ухиляється від проведення дій, спрямованих на виконання ліквідаційних процедур. Якщо рішення про ліквідацію підприємства приймається в порядку провадження у справах про банкрутство, то ускладнень майже не виникає, оскільки процедура здійснюється в порядку, визначеному законодавством про банкрутство, та за участі суду. Однак поза межами конкурсного процесу ситуація залишається невизначеною. Чинне законодавство не надає органам державної виконавчої служби повноважень діяти в якості та від імені ліквідаційної комісії та не передбачає можливості проведення ліквідації підприємства будь-яким іншим органом, крім ліквідаційної комісії.

Відповідно до ч. 3 ст. 76 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV за неможливості виконати рішення без участі боржника виконавчий документ постановою державного виконавця, затвердженою начальником відповідного відділу державної виконавчої служби, повертається до суду чи іншого органу, що його видав. Таким чином, отримання судового рішення про ліквідацію підприємства зовсім не означає реальної ліквідації такого підприємства. З цього приводу ще в 1996 р. ВАСУ роз'яснив, що під час прийняття рішень про ліквідацію підприємства, про визнання недійсними рішення про створення підприємства, а також про скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності арбітражному суду в резолютивній частині рішення слід зобов'язувати власника (власників) або орган, уповноважений створювати підприємство, здійснити ліквідацію підприємства в установленому законом порядку. Копії відповідного рішення необхідно направляти власникові (власникам) підприємства чи уповноваженому ним (ними) органу (в разі ліквідації господарського товариства – його засновникам), а також органів, що здійснив державну реєстрацію, якщо вони є стороною в арбітражному процесі.

Неоднозначною є також правова ситуація щодо співвідношення повноважень органів управління господарського товариства у процесі ліквідації останнього. Відповідно до ст. 20 Закону «Про господарські товариства» з дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять всі повноваження з управління справами товариства. Якщо ж звернутися до ст. 58 цього Закону, то вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю визначено загальні збори учасників. Згідно ж зі ст. 62 Закону виконавчим органом товариства є дирекція (директор), яка (який) вирішує всі питання діяльності товариства, за винятком тих, що належать до виключної компетенції зборів учасників. Які ж органи є повноважними в процесі ліквідації товариства? Корінь проблеми виявляємо в тлумаченні поняття «управління справами товариства», оскільки саме цією діяльністю займається ліквідаційна комісія з моменту її призначення. Логічно, що за Законом «Про господарські товариства» решта органів господарського товариства втрачають повноваження з «управління справами товариства» на час діяльності ліквідаційної комісії. Водночас процес проведення ліквідаційної процедури не означає ліквідацію інших органів управління товариством. Таким чином, компетенція інших

органів управління товариством передбачає вирішення будь-яких питань діяльності товариства, крім тих, що охоплюються поняттям «управління справами товариства». Для вирішення цього питання на практиці доцільним було б поняття «управління справами товариства» тлумачити в установчих документах відповідного товариства.

Досить складною видається ліквідація державних підприємств, а саме – зв'язок такої процедури з державною таємницею. Суть проблеми зумовлена правовими імперативами, які регламентують діяльність таких суб'єктів господарювання та процедури їх ліквідації. По-перше, особа, призначена відповідальною у цій процедурі за певну ділянку роботи, повинна мати відповідний допуск у саме підприємство, до інформації, що складає державну чи комерційну таємницю. Ст. 20 Закону України «Про державну таємницю» встановлює, що органи державної влади, місцевого самоврядування, інші суб'єкти здійснюють діяльність, пов'язану із державною таємницею, після отримання ними з СБУ спеціального дозволу [9]. До таких суб'єктів Закон не відносить учасників ліквідаційної процедури. Усунення цієї прогалини надасть можливість учасникам процедури ліквідації представляти інтереси суб'єкта господарювання у суді, при укладанні мирової угоди з кредиторами чи процедурі санації. Ідеальною формою є, на думку І. Радик та А. Бібко, виділення серед всіх учасників процедури ліквідації осіб, що будуть спеціалізуватися на роботі з такими підприємствами. Проте це питання все ще залишається відкритим

та потребує свого врегулювання.

Чимало проблем виникає із задоволенням вимог працівників підприємства в порядку черговості, визначеної законодавством. Досить часто, крім основного боргу із заробітної плати, працівники підприємства, що ліквідується, мають вже судові рішення про стягнення сум за затримку остаточного розрахунку при звільненні та виплату моральної шкоди. Якщо стягнути з підприємства всі ці суми, то фактично буде порушено принцип пропорційності щодо тих осіб, які до суду не зверталися. Тому на практиці підприємства виходять з цієї проблеми таким чином: спочатку відшкодовується основний борг працівникам, а у разі наявності решти – інші зобов'язання.

В ході ліквідації підприємства може виникнути необхідність сплатити додаткові податки. Наприклад, для того щоб у податкових органів не було підстав для донарахування валових доходів платника податків на суму майна, переданого в оренду, необхідно розірвати договір оренди до проведення податкової перевірки.

Отже, ліквідувати підприємство на практиці набагато складніше, ніж створити його. Ліквідаційна процедура вимагає дуже багато часу, часто триває близько року і навіть більше, а також значних коштів. У цій роботі ми розглянули ряд найважливіших проблем, які наочно вказують, що процедура ліквідації підприємства потребує ще значного вдосконалення на законодавчому рівні.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Телюкіна М. В.* Реорганизация как способ прекращения деятельности юридических лиц // Законодательство. – 2000. – № 1. – С. 28-38.
2. *Брагинский М. И.* Юридические лица // Хозяйство и право. – 1998. – № 3.
3. *Трофимов К. Т.* Реорганизация и ликвидация коммерческих организаций : дисс. ... канд. юрид. наук / К. Т. Трофимов. – М., 1995. – 182 с.
4. *Коровайко А. В.* Реорганизация хозяйственных обществ. Теория, законодательство, практика : учеб. пособ. / А. В. Коровайко. – М., 2001. – 106 с.
5. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
6. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, №№ 19-20, №№ 21-22. – Ст. 144.
7. *Щербина В. С.* Господарське право : підруч. – 3-те вид. / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 656 с.
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
9. Про державну таємницю : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

Кравченко А. В., Зеленкова І. І. Проблемные вопросы ликвидации предприятий в соответствии с хозяйственным законодательством Украины

В статье рассматриваются проблемы, возникающие во время ликвидации предприятий, даётся определение понятию ликвидации в доктринальном и законодательном понимании, приводится порядок ликвидации по этапам с рассмотрением самых проблемных вопросов и путей их разрешения со ссылками на действующие нормативно-правовые акты.

Ключевые слова: ликвидация, ликвидационная процедура, порядок ликвидации

Kravchenko Andriy, Zelenkova Inna. The problem issues of the enterprise liquidation according to the Ukrainian Commercial Law

In the article the problems which arise during the procedure of liquidation of enterprises are examined, determination is given to the concept liquidation in the doctrine and legislative understanding, an order over of liquidation is brought on the stages with consideration of problem questions and ways of their permission according to legal acts.

Key words: liquidation, liquidating procedure, order of liquidation